

פרשת ויצא

מפי מו"ר הרב שמעון כהן שליט"א

בס"ד כסלו תשע"ו • גליון 122

ניתן לשלוח מייל לכתובת rephael.wasser@gmail.com ולקבל את הגיליון מידי שבוע לתיבת המייל

"ושבתי בשלום אל בית אבי"

הבסיס לכל בנין החינוך הוא החינוך בבית אבא

ראשי פרקים:

דבר ה' במראה החלום ◊ הנדר הראשון שמוזכר בתורה ◊ יעקב לוקח אתו אך ורק את האוצרות הטמונים באישיותו ◊ אשא עיני אל ההורים ◊ האם תופסת ההגה והאב הוא הקברניט ◊ אין רשות לאב להיות רחוק ◊ 'תורת האבות' היא בסיס ל'תורת משה' ◊ לכו נא אצל אבותיכם! ◊ תפקידה של האם בבנין החינוך ◊ אהבה לכל הבנים בשווה ◊ בית ספר לא מסוגל לחנך ◊ אי אפשר לדרוש מהמורה להיות מלאך

מקורות עיקריים:

ספרי במדבר קיט ◊ רש"ר הירש בראשית כח, י ◊ בראשית רבה סח, ב, יא ◊ רש"ר הירש בראשית ט, כב ◊ יסודות החינוך ח"א עמ' לד ◊ עין איה שבת ח"ב פרק תשיעי אות קלג ◊ שבת י ע"ב ◊ יסודות החינוך ח"ב עמ' סח ◊ יסודות החינוך ח"ב עמ' סד

השיעור מוקדש לעילוי נשמותיהם של הקדושים

הרב יעקב ליטמן ובנו נתנאל חי, הי"ד

דבר ה' במראה החלום

פרשת ויצא נפתחת בסיפור חלומו של יעקב אבינו ודבר ה' אליו, וכך נאמר:

"וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה: וַיִּפְגַע בַּמָּקוֹם וַיֵּלֶן שָׁם כִּי בָּא הַשָּׁמֶשׁ וַיִּקַּח מֵאֲבְנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשָּׂם מִרְאֲשֵׁתָיו וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא: וַיַּחְלֵם וַהֲנֵה סֶלֶם מֵצֶבַע אֲרָצָה וְרֵאשׁוּ מֵגִיעַ הַשָּׁמַיְמָה וַהֲנֵה מִלְאָכֵי אֱלֹקִים עֹלִים וַיְרִדִים בּוֹ: וַהֲנֵה ה' נֹצֵב עָלָיו וַיֹּאמֶר אָנֹכִי ה' אֱלֹקֵי אֲבֹתֶיךָ אָבִיךָ וְאֵלֹקֵי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לָךְ אֲתַנְנֶנָּה וְלְזָרְעֶךָ: וְהָיָה זֶרְעֶךָ כְּעַפְרַיִם הָאָרֶץ וּפְרֻצֶתָ יָמָה וְקָדְמָה וְצַפְנָה וְנִגְבָּה וְנִבְרָכוּ בְךָ כָּל מִשְׁפְּחוֹת הָאָדָמָה וּבְזָרְעֶךָ: וַהֲנֵה אָנֹכִי עִמָּךְ וְשִׁמְרָתִיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל הָאָדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי אֵת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לָךְ¹.

¹ בראשית כח, י-יט.

יעקב אבינו חולם, ובחלומו הוא רואה מלאכי אלקים עולים ויורדים, ובתוך החלום בא אליו דבר ה', ובו סדרת ברכות והבטחות שנותנות תקוה גדולה. חז"ל אומרים², שבשעה זו ראה יעקב בחזון העתידי של מקדש ה' העומד על תילו, "מלאכי אלקים עולים ויורדים בו" - אלו כהנים המשרתים שעולים ויורדים בכבש". לשם יעקב אבינו מכון, ואז הוא קם משנתו ומציב מצבה.

"וייקץ יעקב משנתו ויאמר אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי: ויירא ויאמר מה נזרא המקום הזה אין זה כי אם בית אלקים וזה שער השמים: וישכם יעקב בבקר ויקח את האבן אשר שם מראשיתו וישם אתה מצבה ויצק שמן על ראשה: ויקרא את שם המקום ההוא בית אל ואולם לזו שם העיר לראשונה"³.

הנדר הראשון שמוזכר בתורה

יעקב אבינו מציב מצבה, קורא למקום בשם, ולאחר מכן נדר נדר לה'.

"וידר יעקב נדר לאמר אם יהיה אלקים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבש: ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלקים: והאבן הזאת אשר שמתו מצבה יהיה בית אלקים וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך"⁴.

זהו הנדר הראשון שמוזכר בתורה. יעקב אבינו כולל בנדרו שישה דברים: (א) "אם יהיה אלקים עמדי" - הצלחה במעשים. (ב) "ושמרני בדרך הזה" - שמירה בדרכים. (ג) "ונתן לי לחם לאכל" - סיפוק צרכי מאכל. (ד) "ובגד ללבש" - סיפוק צרכי לבוש. (ה) "ושבתי בשלום אל בית אבי" - שישוב בשלום אל בית אביו. (ו) "והיה ה' לי לאלקים" - קבלת עול מלכות שמים.

יעקב אבינו מדבר על הצדדים הפשוטים ביותר של החיים, על הדברים האלמנטריים והקיומיים של האדם, הוא מבקש לחם לאכול ובגד ללבש והוא מבקש שמירה וביטחון.

בימים אלה, עם כל הכאב והשבר שממלא אותנו כשאנחנו שומעים על מקרה נוסף שבו מחבלים עלובים ושפלים מנסים לפגוע בגופנו וברוחנו, אנו רואים גם את חסד ה' עלינו. הלוא אותו מחבל שפל, לאחר שיירה למוות בראש המשפחה הרב יעקב ליטמן הי"ד ובבנו נתנאל חי הי"ד, הגיע לדלת הרכב וראה את האם והילדים שמאחור, ובשל תקלה בכלי הנשק שבידו נס על נפשו. מנגד, אנו שומעים על הפיגוע המחריד בפריז שבו נרצחו ונפצעו מאות אנשים, ומבינים איזה ניסים ונפלאות הקב"ה עושה אתנו.

יעקב לוקח אתו אך ורק את האוצרות הטמונים באישיותו

יעקב אבינו מבקש אוכל ובגדים ושמירה אלקית, וחותרם בבקשה שדורשת התבוננות "ושבתי בשלום אל בית אבי". בסופו של דבר, אחרי כל מסעות החיים, התכלית שלנו היא לשוב לבית אבא, גם אם האבא הוא בן תשעים או מאה!

רבי שמשון בן רפאל הירש⁵, הרש"ר הירש, כשהוא מדבר על יציאת יעקב מבאר שבע לחרון, מעיר את תשומת ליבנו לכך שיעקב לא לוקח אתו דבר, הוא הולך בעירום ובחוסר כל. לבן מנשק ומחבק אותו כדי

² פרי במדבר ק"ט.

³ בראשית כח, טז-יט.

⁴ בראשית כח, כ-כב.

⁵ הרב שמשון בן רפאל הירש (רש"ר הירש) (גרמניה), התקס"ח-התרמ"ט - מהבולטים שבמנהיגי היהדות באירופה ומחשובי פרשני המקרא האחרונים. אבי שיטת "תורה עם דרך ארץ". בילדותו למד תורה מפי סבו ואביו. בהמשך אחת

לבדוק אם בכל זאת יש ברשותו איזו מרגלית⁶ ומופתע לגלות שאין ברשותו דבר. הוא אליעזר עבד אברהם הגיע עם גמלים ועם כל מיני מתנות, אז מתבקש שגם יעקב יגיע מצויד. אומר הרש"ר הירש⁷:

"ויצא יעקב מבאר שבע, שכן ביציאה זו החלה פרשה חדשה, שכל עיקרה: דברי ימי יעקב.

אברהם הוא השורש לבית ישראל, יצחק - ההמשך לקראת הגזע, אך יעקב - הגזע עצמו. משום כך גם אמר לו יצחק: "ויתן לך את ברכת אברהם" וגו'. הן יעקב - הוא אשר הוריש לעמו את שמו וגורלו. עמנו נקרא - לא עם אברהם - אלא: ישראל! משום כך אנחנו רואים את יעקב מקיים בעצמו "לך - לך" שני, הוא, אבינו האחרון, אשר כל מעשי האבות עד כה רק הכינו את בואו.

הנה גם הוא יוצא להתבודדות; אך שונה יציאה זו מיציאתו של אברהם. גם אברהם יצא להתבודדות מתוך המולדת; אך הוא יצא כבעל בעמיו, עם אישה ובני בית, קרובים ורכוש. אך יעקב, הנסיבות גרמו לו שיצא מרצונו, מבלי לקחת עמו מאומה. את הכל השאיר לאחיו הבכור, למען ידע הלה, כי בקחתו את הבכורה, לא נשא את עינו לשום רווח חומרי".

אברהם אבינו התחיל המסע של האומה הישראלית לדורותיה ב"לך לך מארץך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך"⁸, ואחר כך "התהלך לפני ה' תמים"⁹, ויעקב אבינו מוביל את הפרק הבא במסע בהליכתו לחרן, "ויצא יעקב מבאר שבע וילך תרנה"¹⁰. מה בכל זאת יעקב לוקח אתו?

"יעקב יוצא כדי לבנות בית יהודי, ולשם כך אין הוא זקוק אלא לאוצרות הטמונים באישיותו - בכך פותח סיפורו של יעקב; שכן כל האמור להלן, טובב על ייסוד הבית. הן יעקב היה הראשון, אשר ביטא בפיו, כי יש לבקש את ה' בבית, הוא הראשון שהגה את הרעיון הגדול: 'בית אלקים', 'בית ה'", אשר כל עיקרו אינו אלא זה: החוג אשר בו חיי האדם פורחים ומשגשגים, המקום שאליו ישא האדם את כל אשר ירכוש, ובו יפעל, ויבנה את חייו, חוג זה הוא המקום הגדול והקרוב ביותר להתגלות ה'".

בדרך כלל אדם לוקח אתו כלים שיסייעו לו לממש את המטרה שלשמה הוא יוצא, אבל יעקב אבינו יוצא חסר כל, כך נראה למראית עין, אבל למעשה הוא יוצא עם האישיות שלו, עם כל מה שהוא קנה בבית אבא. אדם שנושא אתו את מה שרכש בבית אבא, מסוגל לבנות את 'בית אלקים'. אבל זה מתחיל בבית

מהדמויות שהשפיעו עליו מאוד, היה הרב יצחק ברנייס, רבה של המבורג. בגיל עשרים נסע אל ישיבתו של רבי יעקב עטלינגר, בעל ה"ערוך לנר", ולאחר שנתיים וחצי בלבד של לימודים קיבל ממנו היתר הוראה. עם פרישת רבה של דוכסות אולדנבורג, נתמנה הרש"ר הירש בהמלצתו למחליפו והוא רק בן עשרים ושתיים. בתקופה זו התפלמס בחריפות עם מנהיגים רפורמים, וכן עם שונאי תנ"ך נוכריים, וחיבר את ספרו "חורב" על הסברת טעמי המצוות ומיון לסוגיהן. קודם לכן פרסם חוברת בשם "אגרות צפון". בשנת התר"א מונה לרבה של שני המחוזות המערביים של ממלכת הנובר, אורף ואוסנאבריק, ועבר להתגורר באמדה. שם המשיך בפעילותו הפולמוסית נגד הרפורמה תחת הסיסמה "האמת מתקיימת. השקר לא מתקיים", וכן הרבה לעסוק בחינוך ובגמילות חסדים. כעבור שש שנים נקרא לכהן כרבה הראשי של מורביה, משרה שלא היתה לה מקבילה באירופה מבחינת הסמכויות שניתנו לנושא בה. ממקום מושבו בניקלשבורג היה אחראי על חמישים ושתיים קהילות. בשנת התר"א החליט לנטוש רבנות חשובה זו לטובת קהילת פרנקפורט, שם הקים בית ספר תיכון בו שולבו לימודי חול ולימודי קודש - "תורה עם דרך ארץ". בפרנקפורט חיבר הרב הירש את פירושו לתורה, לסידור התפילה ולספר תהלים. בתקופה זו עמד בראש המערכה להפרדת הקהילה האורתודוקסית מהקהילה הכללית, שנטתה לרפורמיות. הרב הירש התנגד נחרצות לראשוני ח'בת ציון ולרעיון החדש של הלאומיות היהודית כמטרה לגאולת העם, אף בצביונה הדתי.

⁶ ראה רש"י בראשית כט, יג.

⁷ רש"ר הירש בראשית כח, י.

⁸ בראשית יב, א.

⁹ בראשית יז, א.

¹⁰ בראשית כח, י.

הפרטי. הבית היהודי הוא הפלטפורמה שיכולה להוות מודל להשראת השכינה שבבית המקדש, "איש ואשה, זכו - שכינה ביניהן"¹¹. לכן הכרובים הם בדמות איש ואישה מעורים זה בזה, "בשעה שהיו ישראל עולין לרגל, מגללין להם את הפרוכת, ומראין להם את הכרובים שהיו מעורים זה בזה, ואומרים להן: ראו חיבתכם לפני המקום כחיבת זכר ונקבה"¹².

אשא עיני אל ההורים

רעיון זה מופיע כבר במדרש רבה¹³, ושם נסמכת הדרשה על פסוק בתהלים, וזו לשון המדרש:

"רבי שמואל בר נחמן פתח: 'שיר למעלות אשא עיני אל ההרים' (תהלים קכא, א), אשא עיני אל ההורים, למלפני ולמעבדני, מאין יבוא עזרי."

לפי המדרש¹⁴ כך הכריז יעקב אבינו בשעה שיצא מבית אביו ללכת לחרן: אשא עיני אל ההורים... עלינו לשאת עינים אל ההורים, אל בית אבא, ולבקש ללמוד מהורינו מהי הדרך הראויה.

האם תופסת ההגה והאב הוא הקברניט

במקום אחר מתאר הרש"ר הירש את המושג 'אבא'. בדרך כלל המילה אבא היא המילה הראשונה שילד אומר, 'אה' ו'בה' אלו שני העיצורים הפשוטים ביותר. אומר הרב הירש¹⁵:

"והאב בבחינת 'אב', משורש 'אבה'."

כמו "אולי לא תאבה האשה ללכת אחרי"¹⁶, או "ויחזק ה' את לב פִרְעָה וְלֹא אָבָה לְשַׁלְחָם"¹⁷.

ובספרו "יסודות החינוך"¹⁸ האריך יותר, וכתב:

"המילה 'אב' (מהשורש 'אבה') כוללת את המובנים של מהותו הגשמית של החניך וחינוכו לרוח ומוסר. הוא מוצאו ומכוונו. האם היא הגורם העיקרי, והאב הוא המניע הראשי של התהוותו וחינוכו של הילד. האם תופסת ההגה, והאב הוא הקברניט של אניית המשפחה המפקד על הכיוון ואשר הכל מתנהג לפי פקודתו."

¹¹ סוטה יז ע"א.

¹² יומא נד ע"א.

¹³ בראשית רבה סח, ב.

¹⁴ שם יא.

¹⁵ רש"ר הירש בראשית ט, כב.

¹⁶ בראשית כד, ה.

¹⁷ שמות י, כז.

¹⁸ יסודות החינוך ח"א עמ' לד.

אין רשות לאב להיות רודן

תפקידו של אב, הוא לא שהילד יציית לפקודותיו ויעשה את רצונו, אלא עליו לעשות את רצון הילד.

"אמנם יש הבדל בין המילים שבהם מביעים את הרצון: 'רצה', 'חפץ' וכו'. אלו אינן הולמות את אופיו של האב. אבל המונח 'אבה' אומר שאין הילד עומד לשירותו של האב, כי אם האב לשירות הילד. אין לאב הרשות לשעבד את הילד לצרכיו במקום לחנכו ולפתחו לפי טבעו לטובתו של הילד".

הילדים נותנים לנו אתגרים ומשימות ואנחנו צריכים לגדול עם הילדים, בתחילת הדרך המשימות שהם מציבים פשוטות יותר, הם רוצים לאכול ולשתות, הם דורשים תשומת לב ושואלים שאלות, וככל שהם גדולים יותר, המשימות גדולות יותר. כשהילד קטן הוא רב עם אחותו על הבובה. זו התמודדות קשה אבל אפשר להסתדר אתה. אחר כך ההתמודדות היא עם החברה מסביב, וזה כבר יותר מורכב. בהמשך ישנה התמודדות מול מורים וציונים, ואחר כך עם האישה והילדים. כל הזמן קיימים אתגרים ומשימות, ועלינו לבחון כל אתגר ומשימה לפי הענין, וללוות את ילדינו כך שיוכלו להביא לידי ביטוי את כוחות החיים שניתנו להם.

"עתידי של הילד מהווה את המטרה שהאב חייב לבטל את רצונו למענה".

מי שרוצה שהילד שלו יתפתח בצורה בריאה, עליו לבטל את הרצונות הפרטיים שלו. פעמים רבות קורה שהורים מסמנים את מטרותיהם הפרטיות בילדיהם, ומנסים לתעל את ילדיהם לכיוון מטרותיהם.

"פירוש המילה 'אבה' הוא: ביטול רצונו מפני רצון אחרים, כמו במילה 'אביון' ו'אניות אבה' (איוב ט, כו). על כן יש לאב התפקיד של מפקד על חינכו והתפתחותו של הילד, ויש לו התוקף לאסור עליו משהו כדי לשמור אותו מפני מעשי סוררות.

אבל אין רשות לאב להיות רודן, לצוות ולאסור, כדי להוכיח על תקפו בבית לנהל את כל העניינים כאוות נפשו לחלוטין".

תפקידו של האבא איננו להקים ממלכה שבה כולם משרתים אותו, להיפך, עליו לשרת את ילדיו ולהמציא עבורם את הכלים הנדרשים כדי להביא לידי ביטוי בצורה מיטבית את כוחותיהם.

"תפקידו האמיתי של האב הוא להפנות את ליבו ולכוון את מבטו אך ורק לתכונותיו הטבעיות ולהתפתחותו של החניך. באופן מיוחד מוצאים אנו ביטויים על יחסם של אב ואם בחינוך, בספר אשר תוכנו הוא תורת החינוך וחינוך לתורה: ספר משלי.

בספר הזה כתוב גם אחד הפסוקים הראשונים שאנו מלמדים אותם לילדים בעודם רכים ביותר: 'שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך' (משלי א, ח). ביטוי דומה כתוב גם בפסוק: 'נצור בני מצות אביך ואל תטוש תורת אמך' (משלי ו, כ). בפסוקים אלה נמסרים המוסר והמצוה לידי האב. הוא ממונה על הפקודה והגבלתה, זאת אומרת על ה'הן' וה'לאו' שבתכלית החיים וההתפתחות לקראת התכלית הזאת".

יעקב אבינו מבקש לשוב לבית אבא, "וְשָׁבְתִי בְשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי". החזרה לבית אבא, היא חזרה לנורמליות ולטבעיות של החיים.

'תורת האבות' היא בסיס ל'תורת משה'

אם נתבונן בסדר התורה ונחלק את פרשיותיה לתקופות שונות, נגלה שלוש תקופות מרכזיות ששייכות לפרקי ההתהוות שלנו כאומה: תקופת האבות, תקופת השבטים ותקופת משה רבנו.

כמות הפסוקים שהתורה מקדישה לתקופת האבות, איננה מובנת. סוף סוף מדובר בתקופה של יחידים, עדיין לא קמה האומה ועדיין לא ניתנה התורה. למעשה זו שאלת רש"י הראשון על התורה, "מה טעם פתח בבראשית?", מדוע התורה מספרת את סיפור חיי האבות והשבטים ולא מתחילה במצוות קידוש החדש, שהיא המצוה הראשונה שניתנה לעם ישראל כעם? מדוע התורה מתחילה ב'תורת האבות' ולא ב'תורת משה'?

התורה מלמדת אותנו שתקופת האבות היא הבסיס שעליו ניתן לבנות את עולם התורה. כך הסדר הנכון בתולדות האנושות וכך גם בסדרי החיים הפרטיים, הילד צריך להיפגש תחילה עם הוריו, הוא צריך לגדול אצל אבא ואמא, ורק מאוחר יותר הוא נפגש עם המורה והמחנך. אבות האומה מעניקים לאומה את הטבע הראוי לה, את הבסיס המידותי והנפשי שמתאים לזהותה. על גבי זה באה קומת התורה.

לכו נא אצל אבותיכם!

הגמרא בשבת¹⁹ שואלת על הפסוק בישעיה "לכו נא וננקה יאמר ה' אם יהיו חטאיכם כשנים כשאלג לבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהי"²⁰, מדוע נאמר "יאמר" בלשון עתיד, ומשיבה:

"לעתיד לבא יאמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: לכו נא אצל אבותיכם ויוכיחו אתכם".

מזן הרב קוק בספרו "עין איה"²¹ עומד על חשיבות ההליכה אל האבות ותפקידה, וזו לשונו:

"ההתיישרות אל יסוד הקדושה, בנויה היא על פי הבחירה החופשית של נטיית האדם לצד המעלה והנשגב. אבל הבסיס היותר יסודי הנותן מקום להבחירה שתתפתח יפה לעלות במעלות הקודש, הוא העצמיות של הטבע הנפשי, שהוא בישראל מורשת עולמים מקדושת האבות, הנשמרת כל כך באופן אופייני בעם ה' בכללו.

ועל כן, כשבמשך הזמנים נתדלדלה האומה מנכסיה הרוחניים, והתוכן של נטיית הקדושה במעשים בדעות ובמידות נתקלקל, יהיה הדבר המדריך אל התיקון, ההשבה אל הטבע הנפשי המקודש, כלומר התאחזות אדירה בתכונת האבות יסודי מורשת הקדושה.

והרעיון האיתן של 'הביטו אל צור חוצבתם', מוכרח הוא לחולל נפלאות על השכל, על הרגש, ועל המידות והמעשים. על כן עצת ה', היא באחרית הימים מופעת על ישראל, 'לכו אצל אבותיכם', התעמקו בקדושת האבות, הטבעיות הממוזגת בטבע הגופני והנפשי שלכם, ותעמדו על מעמד היושר של ערך הקודש הרצוי, ותבחנו על פי מעמד זה את מעשיכם בהווה, ותכוננו את רוחכם לטובה, כי תקבלו את יסוד התוכחה על פי ההערכה הנשגבה הזאת, הבאה מתוך ההתרוממות אל טבע האבות ויסוד קדושתם, המנוחלת לנו נחלת עולמים. ותבא מזה תורת התוכחה, המנצחת, המביאה את הרפואה היסודית לכל תחלואי הנפילה של הדורות כולם, 'לכו אצל אבותיכם ויוכיחו אתכם'."

הטבע הנפשי של האומה הישראלית ניתן לה בירושה מהאבות הקדושים. כל אחד מהאבות נתן לנו איזה כוח רוחני שאתו אנחנו צועדים. האבות הם הישרות הטבעית שלנו.

¹⁹ שבת פט ע"ב.

²⁰ ישעיה א, יח.

²¹ עין איה שבת ח"ב פרק תשיעי אות קלג.

תפקידה של האם בבנין החינוך

שאלה: עד עכשיו הדגשנו בעיקר את 'בית אבא', מה תפקידה של האם ביסודות הבנין החינוכי?

תשובה: היחס שבין תפקידו החינוכי של האבא לבין תפקידה החינוכי של האמא דורש הרבה לימוד. ראינו קודם לכן בדברי הרש"ר הירש, שהאמא אוחזת בהגה והאבא הוא הקברניט.

נאמר במשלי: "שִׁמְעֵ בְּנֵי מוֹסֵר אָבִיךָ וְאַל תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמְךָ"²². האב מופקד על הבנין המוסרי המכוון, מוסר זה מלשון 'מוסרות', מוסרה היא החבל הקשור לרסן של בהמת הרכיבה. בעזרתה ניתן לכוון את הבהמה בדרך ולשמש כ'קברניט'.

האמא לעומת זאת מופקדת על האמון, 'אמא' זה מלשון אמון ואמונה. כך דרכו של עולם, שהילד מספר לאמו גם דברים שלאביו הוא לא מספר. עם האמא יש לו אמון מוחלט, ובזכות האמון שהאמא נותנת בילד הילד מאמין בכוחותיו. הילד יודע שהוא יכול לבכות אצל אמא ואמא תנחם אותו ותיתן לו כוח.

אהבה לכל הבנים בשווה

חז"ל אומרים במסכת שבת²³: "לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים". אבא צריך שתהיה לו אהבה לכל הבנים בשווה. ברגע שהורים מעדיפים אחד מהילדים על פני האחרים, כי הוא מתנהג יותר יפה או לומד יותר יפה, הם מכניסים בכך את השכל הקר ופוגעים ברגש הטבעי והבריא²⁴.

המצב הטבעי והבריא שהקב"ה טבע בעולמו הוא, שאב אוהב את בנו, "כָּרַחַם אָב עַל בְּנָיִם"²⁵. לרחם זה לאהוב²⁶. אסור לאבא לנטרל את הרגש הטבעי והבריא שלו ולפעול מתוך שיקולים שכליים קרים.

בית ספר לא מסוגל לחנך

כשיעקב אבינו אומר "וְשִׁבְתִּי בְּשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי"²⁷, הוא לא מתרפק רק על חוויות הילדות, אלא על תורת בית אבא, על כל הנכסים הרוחניים שספג בבית אבא. יעקב אבינו הולך לעבור עכשיו תקופה מורכבת במיוחד, הוא הולך לעבוד בבית לבן במשך שנים ארוכות, וכדי לעבור את התקופה הזו בשלום, הוא זקוק לשמירה אלקית ולתנאים בסיסיים כמו אוכל ובגדים, אבל הוא לא מסיים בזה, הוא מבקש שכל הערכים התרבותיים שספג וינקת מבית אבא, יישמרו אצלו.

הניגון של בית אבא, הפיוטים והתפילות, התורה, המידות והמוסר, אלו ערכים שלמים שכל אחד מאתנו קיבל וינק בבית אבא. זהו היסוד של בנין החינוך.

הרש"ר הירש מדגיש נקודה זו במקום נוסף בספרו "יסודות החינוך"²⁸, וכה דבריו:

²² משלי א, ח.

²³ שבת י ע"ב.

²⁴ ראה עין איה שבת ח"א פרק ראשון אות כ.

²⁵ תהלים קג, יג.

²⁶ ראה אונקלוס בראשית כה, כח.

²⁷ בראשית כח, כא.

²⁸ יסודות החינוך ח"ב עמ' סח.

"בית ההורים הוא המקום היחיד, שבו גם החינוך לנימוס ודרך ארץ עשוי להפרות את הילד לכל ימי חייו, בעוד שבית הספר עשוי רק להיות לעזר במשימה זו. רצוי מאוד שרכישת המידות הטובות וההתרגלות בהם עד כדי הפיכתן לטבע שני, תיעשה בחופשיות, ללא כפייה. משום כך אין בית הספר מתאים ביותר לתפקיד זה של הוראת הנימוסים והחדרתם בלב התלמיד.

בית הספר יכול בשעת הצורך לכפות על תלמידיו התנהגות טובה ומנומסת, אבל אינו מסוגל לחנך לדרך ארץ, כי חסרים לו הזמן וההזדמנויות המתאימות. לכן יקרה לעתים קרובות, שתלמיד מסוים נחשב בבית הספר לילד מנומס וממושמע, בעוד שבבית הוריו הוא מתפרע ומתנהג בגסות כלפי כל בני הבית, או על כל פנים אינו מדקדק שם בכל כללי הנימוסים המקובלים. ילד כזה אין לו חוש ורגש של נימוס ודרך ארץ, ורק תחת מרותם וביקורתם של מנהלי ומורי בית הספר הוא מרסן את עצמו. רגש כזה ניתן לרכישה רק על ידי החינוך בבית. כאן אין כל הבדל בין בית עשירים או בית עניים. בכל בית צריכה לשרור רוח של דרך ארץ אמיתית. ראש המשפחה ואשתו, בתור בעל ואישה ובתור אב ואם, חייבים תמיד לרסן את עצמם ולהיות למופת בהתנהגותם האצילה והמנומסת".

בית ספר עוזר ומסייע, הוא השליח שלנו בזמן שאנחנו לא יכולים להיות עם הילדים, אבל עיקר החינוך הוא בבית. במסגרת בית הספר הילד מבסס ומחזק את הערכים שהוא ינק בבית. חינוך זה דבר אישי, כל ילד זקוק לחינוך משלו, חינוך שמתאים לפן המיוחד שלו, ואת זה הוא יכול לקבל כראוי רק בבית.

אי אפשר לדרוש מהמורה להיות מלאך

בסמוך²⁹ עומד הרש"ר הירש על תפקידם של המורים בבית הספר, ומסביר מדוע אי אפשר לסמוך על האוירה החינוכית בבית הספר שתגדל את הילד, וזו לשונו:

"אמנם גם המורה בבית הספר רוצה ומשתדל לחנך את תלמידיו לפי אישיותם, אבל תפקיד הוראת חומר הלימודים מגביל אותו ואינו מניחו להתמסר באופן אישי לכל תלמיד ולהקדיש לו את הזמן הנאות".

המורה צריך להספיק לסיים את תכנית הלימודים. הזמן שברשותו הוא מוגבל, ואי אפשר לצפות ממנו להצליח להעניק תשומת לב מלאה לכל הצרכים החינוכיים של התלמידים בכיתה. אי אפשר לדרוש מהמורה להיות מלאך ולמלא גם את מקומם של ההורים. הבסיס החינוכי צריך לבוא מהבית.

"פעמים רבות הוא נאלץ אפילו להתנכר לאישיותו של תלמיד בודד ולבטל את כוונתו הטובה מפני חובתו כלפי בית הספר.

כל עוד מוטל עליו ללמד כיתה שלמה, אין הוא יכול להקדיש תשומת לב בלעדית לתלמיד יחיד. בית הספר איננו מוסד לחינוך ועיצוב האופי ולהקניית מידות טובות, הנדרשות מכל תלמיד ותלמיד, כגון: חריצות, שקדנות והקשבה. לשם השגת מידות אלו זקוק בית הספר להשפעתו המיוחדת של בית ההורים.

גורם חשוב ביותר, ואפילו מכריע, הוא גורם האהבה וקירבת הלבבות בין ההורים והילדים, ויחס הכבוד וההערצה מצד הילדים כלפי ההורים, באשר הם דואגים ושקודים יומם ולילה לספק להם את כל צרכיהם ומחסוריהם, לטפל בהם במסירות ולגונן עליהם מפני כל פחד וצער. גורם זה פותח בפני ההורים את הדרך לליבם ונפשם של הילדים, ויחד עם הבנה נכונה לצרכיו האמיתיים של הילד, הוא מבטיח מראש את הצלחתו של החינוך".

²⁹ יסודות החינוך ח"ב עמ' טו.

להורים יש כוח גדול, הבסיס החינוכי שהם מעניקים לילד מלווה אותו לאורך ימים ושנים, ולכן כשיעקב אבינו צריך להחליט מה הוא לוקח אתו בשעה שהוא יוצא לגלות, מבאר שבע לחרן, הוא מחליט להשאיר את כל הכסף והרכוש ולקחת אתו את העולם הרוחני שבנה בבית אבא, "וְשָׁבְתִי בְּשָׁלוֹם אֶל בֵּית אָבִי".